

Eurocentrizmas sociologijoje: kritika ir alternatyvos

DIANA JANUŠAUSKIENĖ, GIEDRĖ PLEPYTĖ-DAVIDAVIČIENĖ

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: diana.janusauskiene@lstc.lt; giedre.plepyte@lstc.lt

Šiame straipsnyje analizuojama eurocentrizmo sociologijoje problema ir siekiama kritiškai įvertinti nusistovėjusio sociologijos kanono ypatumus. Šio tikslo siekiama pasitelkiant sparčiai besivystančią sociologijos dekolonizavimo perspektyvą bei akademinės priklausomybės ir episteminio neteisingumo teorines prieigas. Straipsnyje teigiama, kad eurocentrizmas išlieka kertiniu sociologijos mokslo vystymąsi lemiančiu veiksniumi ir dažnai lieka nereflektuojamas kaip sociologijos istorijos ir metodologijos kanono problema. Šiame straipsnyje laikomasi pozicijos, kad episteminis neteisingumas, kai iš sociologijos istorijos yra ištrinamos sociologės moterys, nebaltieji sociologai vyrai bei ištisos sociologijos tradicijos, esančios už vakarietiško pasaulio ribų, o tyrimų metodologija yra perdėm eurocentriška, stabdo globalios pliuralistinės sociologijos vystymąsi bei turėtų sulaukti platesnio aptarimo ir Lietuvoje.

Raktažodžiai: eurocentrizmas, sociologijos kanonas, akademinė priklausomybė, episteminis neteisingumas

ĮVADAS

Eurocentrizmas tiek sociologijoje, tiek socialiniuose moksluose bendrai yra giliai įsišaknijusi tradicija. Pasak amerikiečių sociologo I. M. Wallersteino, socialiniai mokslai nuo pat savo institucionalizacijos pradžios buvo eurocentriški, nes yra šiuolaikinės pasaulio tvarkos, kurios sudedamąja dalimi yra eurocentrizmas, padarinys (Wallerstein 1997). Socialiniai mokslai yra grįsti mokslo universalizmo idėja, šalia kitų dalykų teigiančia ir laipsniško suvienodėjimo mintį. Istorinis Europos vystymasis XVI–XIX amžiuje laikomas etalonu, manant, kad tai, kas vyko Europoje praeityje, vyks kitose šalyse ateityje (Wallerstein 1997). Toks laipsniško suvienodėjimo principas bei žmonijos istorijos vystymosi viena trajektorija suvokimas dominuoja daugelyje sociologijos klasikos darbų. Pavyzdžiui, E. Durkheimo „Sociologijos metodo taisyklėse“ (1895/2001) teigiama, kad lyginamuosiuose tyrimuose „užtenka tirti lyginamas visuomenes tuo pačiu jų raidos tarpsniu. Taigi, norint sužinoti, kuria kryptimi evoliucionuoja socialinis reiškiny, reikia jį tokį, koks buvo kiekvienos rūšies jaunystėje, lyginti su tokiau, koks tapo kitos (artimiausios) rūšies jaunystėje, ir pagal jo intensyvumą viename ar kitame etape galima bus pasakyti, ar jis progresuoja, ar regresuoja, ar išlieka toks pats“ (Durkheim 1895/2001: 138).

Eurocentrizmas moksle pasireiškia nelygiaverčiais centro (Vakarų) ir periferijos (likusio pasaulio) galios santykiais. Apmąstydami esamą padėtį šių dienų sociologai kalba apie Vakarų šalių mokslininkų dominavimą ir susiformavusią periferijos „akademinę priklausomybę“ (Alatas 2003; Tenzin, Lee 2022); yra kritikuojama nusistovėjusi tradicija, kai teorijos yra kuriamos vakariečių mokslininkų, o taikomos visų kitų tyrėjų ir visų atvejų analizei (Connell 2014); atkreipiamas dėmesys į pasaulinį darbo pasidalijimą moksle, kur periferijos vaidmuo yra teikti duomenis, o centro – kurti teorijas ir metodologijas, kurios vėliau eksportuojamos į periferiją (Connell 2014); kalbama apie selektyvų vakarietišką sociologijos istorijos supratimą, kai išstisios tradicijos (pvz., amerikiečių sociologo W. E. B. Du Bois darbai) ar kitose, ne Vakarų pasaulio šalyse, plėtotą sociologiją yra „ištrinama“ iš istorijos ir neįtraukiama į sociologijos istorijos kanoną (Dufoix 2021); diskutuojama apie būtinybę dekolonizuoti sociologijos istorijos kanoną (Alatas 2021) bei poreikį kurti vietos / lokalią sociologiją (Tenzin, Lee 2022); diskutuojama apie baltųjų vakariečių vyrų (Alatas 2021) ir anglų kalbos (Ammon 2001) dominavimą moksle bei būtinybę grąžinti į sociologijos istorijos kanoną „ištrintas“ sociologes moteris (Lengermann, Niebrugge-Brantley 1998); kalbama apie „episteminį neteisingumą“ (Fricker 2007) ir pabrėžiama būtinybė dekolonizuoti sociologijos mokslą (Connell 2018; Burawoy 2021).

Šiuo straipsniu siekiama reflektuoti šią jau ne pirmą dešimtmetį pasaulyje vykstančią, tačiau Lietuvoje itin retai girdimą diskusiją apie eurocentrizmą kaip akademinio pasaulio ir žinių ekonomikos problemą. Remiantis dekolonijinėmis akademinės priklausomybės (*academic dependency*) ir episteminio neteisingumo (*epistemic injustice*) teorinėmis prieigomis, straipsnyje analizuojama eurocentrizmo sociologijos kanone problema bei gilinamasi į kritinius šio reiškinių vertinimus ir tolesnes alternatyvias posteurocentristinės sociologijos vystymosi perspektyvas.

EUROCENTRIZMO SAMPRATA IR KRITIKA

Eurocentrizmas yra apibrėžiamas kaip kultūrinis reiškiny arba metodologinė prieiga, kuri ne Vakarų visuomenių istoriją ir kultūrą vertina iš europietiškos perspektyvos, europietišką tradiciją laikydama pranašesne ir taip sukurdamą Europos istorinio progreso ir jos politinės, ekonominės ir etinės viršenybės paveikslą. Eurocentrizmas yra netolygaus galios pasiskirstymo tarp centro (Vakarų) ir periferijos (likusio pasaulio) pamatas bei kolonializmo palikimas, kuris yra tiek įsitvirtinęs, kad jo kritika neretai lieka nesuprasta, yra atmetama, arba egzistuoja tik akademinė diskusijų paraštėse. Eurocentrizmo sąvoka dažnai vartojama pramaišui su Vakarų centrismo sąvoka, kuri atrodytų yra platesnė, tačiau abi sąvokos kalba apie tą patį reiškinį – europietiškos tradicijos dominavimą ir jos įtaką likusiam pasauliui.

Eurocentrizmo kritikos lauke itin svarbūs yra palestiniečių kilmės amerikiečio filosofo Edwardo W. Saido darbai. Jo 1978 metais išleista knyga „Orientalizmas“ laikoma vienu pirmųjų ir pagrindinių kūrinių, lėmusių postkolonializmo idėjinės krypties plėtotę ir eurocentrizmo kritikos vystymąsi. Pasak E. W. Saido, orientalizmas kaip vakariečių sukurtas mokslas apie Rytus iš tikrųjų nebuvo susijęs su Rytais, jų tapatybe ar kultūra, bet greičiau veikė kaip kultūrinis konstruktas, Vakarų projekcija, kurioje Rytai buvo konstruojami kaip atsvara Vakarams, leidžianti pastarajam apibrėžti savo tapatybę ir kultūrą (Iskandar, Rustom 2010: 33), kontroliuoti ir formuoti Vakarų supratimą apie Rytus (McCarthy 2010: 68–69). Pasak E. W. Saido, reikėtų atsisakyti „Rytų“ kategorijos apskritai, o ne stengtis „teisingai“ ją reprezentuoti (Iskandar, Rustom 2010: 34). Nors E. W. Saido veikalas buvo ir kritikuojamas dėl faktinių, metodologinių ir konceptualinių klaidų bei autoriaus šališkumo, tačiau nepaisant to, išlieka kertiniu eurocentrizmą kritikuojančių kūriniu.

Panašiu metu eurocentrizmą kritikavo dabartinės Indonezijos teritorijoje gimęs Ma-lajijos sociologas Syedas Hussein Alatas, kalbėjęs apie „pavergtą protą“ (*the captive mind*) (Alatas, S. H. 1972, 1974) ir intelektualinį imperializmą (*intellectual imperialism*) (Alatas, S. H. 2000). Šias idėjas vėliau plėtojo jo sūnus Syedas Faridas Alatas. Pasak S. F. Alato (2003), socia-liniai mokslai yra stipriai paveikti ir priklausomi nuo Vakarų. Šį reiškinį S. F. Alatas (2003) vadina „akademinė priklausomybė“. Kitur pasaulyje atliekami tyrimai priklauso nuo Vakarų nustatytų temų, metodų ir kokybės standartų. Šie tyrimai dažnai yra orientuoti į problemas, kurios svarbios Vakarų kultūrose, tad vietoj savarankiškų tyrimų dažnai yra atkartojami Va-karuose atlikti tyrimai (Alatas 2003: 603).

Svarus Alato jaunesniojo indėlis į akademinės priklausomybės teorijos plėtotę yra jo iš-skirti šeši šio reiškinio lygmenys. Pasak S. F. Alato (2003), akademinė priklausomybė gali pasireikšti šiose sferose: (1) idėjų, (2) idėjų sklaidos būdų ar sklaidos priemonių, (3) švietimo technologijų, (4) finansinės paramos mokslui ir tyrimams, (5) investicijų į švietimą bei (6) ne Vakarų šalių mokslininkų priklausomybės nuo jų žinių ir įgūdžių paklausos Vakaruose.

Tyrimų temos, naudojami teoriniai modeliai ir metodai bei vertinimo kriterijai yra stip-riai paveikti Vakarų mokslininkų darbų. Dėl to ne Vakarų šalių mokslininkai dažnai atlie-ka tyrimus, kurie yra aktualūs Vakarų mokslo bendruomenei, tačiau nebūtinai atspindi jų pačių visuomenės problemas ir poreikius. Tyrimai, atlikti skirtingose pasaulio šalyse, rodo stiprėjančią akademinę priklausomybę nuo Vakarų. Teigiama, kad per pastaruosius du de-šimtmečius akademinė priklausomybė Rytų Azijos šalyse yra išaugusi (Lee, Chen 2022). Pietų Korėjos mokslininkai (Kang 2014, 2015) akcentuoja eurocentrizmo neigiamą įtaką Korėjos mokslo vystymuisi: tiriamos Vakarams aktualios problemos, apribojamas tyrimų laukas ir atsisakoma tirti tuos Pietų Korėjos realybės dalykus, kurie negali būti paaiškinami vakarie-tiškomis teorijomis, o duomenys apie nevakarietišką realybę naudojami tik kaip neapdoroti duomenys, siekiant pagrįsti Vakarų teorijų universalumą.

Akademinė priklausomybė taip pat pasireiškia ir per idėjų sklaidos priemones, t. y. knygas, mokslo žurnalus, konferencijas ir pan. (Alatas 2003: 604–605). Mokslinės leidyklos ir kitos mokslo infrastruktūros yra sukoncentruotos Vakaruose ir yra kontroliuojamos Va-karų mokslininkų. Jie nustato taisykles, apibrėžia pageidautinas tyrimų temas ir publikaci-joms taikomus reikalavimus (Richardson 2018), kurie veikia kaip „sietas“ arba „vartų sar-gas“, atrenkantis pagal savo kriterijus tinkančią mokslo produkciją (Gnutzmann 2008). Šie modeliai ne tik kad veikia Vakaruose, bet ir yra perkeliama į kitų pasaulio šalių praktikas (Richardson 2018: 240). Paprastai visa ši produkcija yra spausdinama vyraujančia Globalios Šiaurės – anglų kalba. Mokslininkai vis dažniau skatinami rašyti anglų kalba, kadangi publi-kacijos vietine kalba yra vertinamos prasčiau (Gnutzmann 2008: 74). Toks spaudimas sukuria papildomų sunkumų mokslininkams, kuriems anglų kalba nėra gimtoji. Dėl kalbos barjero straipsniai yra atmetami arba juos reikia papildomai redaguoti, pasitaiko, kad dėl privalomų anglų kalba žodinių pranešimų atsisakoma dalyvauti tarptautinėse konferencijose. Visa tai sukelia stresą bei didina mokslininkų finansinę naštą. Kolumbijoje atliktas tyrimas atskleidė, kad anglų kalbos mokėjimas labiau būdingas aukštesnės socioekonominės klasės atstovams (Ramirez-Castañeda 2020). Tai reiškia, kad anglų kalbos dominavimas gali lemti ir socialinę nelygybę tarp mokslininkų. Nors anglų kalba ir užtikrina globalią žinių cirkuliaciją, vis dėlto jos išgalėjimas išlieka problemiškas. Tiksluosiuose moksluose daugelis terminų yra techni-niai ir gali būti išreiškiami formulėmis, o socialiniuose moksluose tyrimo objektai neatsiejami nuo kalbos ir kultūros, sąvokų / konceptų apibrėžimai lemia tyrimo turinį. Tokie apibrėžimai gali tapti problemiški, ypač tarptautiniuose tyrimuose, kai vienoje kalboje vartojami žodžiai

gali būti sunkiai apibrėžiami ar išverčiami į kitą kalbą (Gnutzmann 2008: 74). Vienos kalbos dominavimas akademijoje gali devaluoti ir naujų akademinių terminų vietinėmis kalbomis naudojimą ar radimąsi.

Vakarų šalys aprūpina kitų šalių mokslo institucijas moderniomis duomenų bazėmis, tačiau šių duomenų pasirinkimas yra ribotas ir priklauso nuo Vakarų organizacijų interesų. Taip pasireiškia akademinė priklausomybė švietimo technologijų srityje. Ketvirtasis ir penktasis lygmuo susijęs su mokslo finansavimu ir investicijomis į švietimą. Vakarų šalys dažnai finansuoja mokslinius tyrimus, švietimą ir leidyklas, taip pat investuoja į Vakarų universitetų programas ne Vakarų šalyse. Galiausiai, mokslininkai yra priklausomi nuo jų žinių paklausos Vakaruose. Tai reiškia ne tik fizinį mokslininkų emigravimą į Vakarų universitetus (protų nutekėjimą), bet ir jų intelektualinių išteklių naudojimą Vakarų projektuose (Alatas 2003: 604–605). Taip reprodukuojamas ir vakarietiškas dėstymo kanonas. Nevakariečiai važiuoja į Vakarus mokytis ir stažuotis, o iš baigusiųjų studijas Vakaruose tikimasi, kad jie periferijoje reprodukuos įgautas žinias ir struktūras ir perduos tai ateinančioms kartoms (Connell 2018: 401–402).

Šiuolaikiniame moksle centro–periferijos galios santykiai yra giliai įsišakniję bei internalizuoti tiek vakariečių, tiek nevakariečių mokslininkų. Pasak Benino universiteto profesoriaus P. J. Hountondji (1997), laikomo vienu iš svarbiausių figūrų šiuolaikinėje Afrikos filosofijoje, šioje centro–periferijos galios santykių žinių ekonomikoje periferijos tyrėjai yra įstumti į „ekstraversijos“ poziciją, lemiančią orientavimąsi į autoritetą, esantį išorėje, už savo visuomenės ir kultūros ribų. Tai itin gerai atsispindi citavimo modeliuose. Mokslininkai Vakaruose dažniausiai cituoja kitus Vakarų mokslininkus, o mokslininkai ne Vakaruose irgi cituoja Vakarų mokslininkus. Ši „ekstraversija“ pasireiškia ir daugelyje kitų akademinės veiklos sričių: akademinių išvykų, konferencijų, studijų ir stažuotčių bei publikacijų leidybos pasirinkimuose (Hountondji 1997; Connell 2018). Periferijos mokslininkų „ekstraversija“ dažniausiai yra vienpusė. Taigi, tai yra ne tik intelektualinė priklausomybė nuo Vakaruose sukurtų teorijų ir metodologijų, bet ir priklausomybė nuo Vakaruose įsteigtų mokslo žinių produkcijos cirkuliaciją užtikrinančių infrastruktūrų.

Akademinės priklausomybės teorija turi sąsają su episteminio neteisingumo (*epistemic injustice*) teorija, kurią pasiūlė Miranda Fricker (2007). Episteminis neteisingumas suprantamas kaip tam tikro žinojimo nuvertinimas ne dėl jo turinio, bet dėl paties „žinovo“ nuvertinimo (Fricker 2007), kai „žinovas“ nepriimamas dėl išankstinio vertintojų nusistatymo arba jo tapatybės (Fricker 2015). Su tokiu neteisingumu susiduriame, kai kalbame apie moterų ar nebalėtų mokslininkų darbų „ištrynimą“ iš mokslo istorijos kanono (Hamlin ir kt. 2022).

Episteminio neteisingumo samprata yra svarbi galvojant apie iš sociologijos istorijos kanono „ištrintus“ ne Vakarų šalių, nebalėtų mokslininkų ar sociologų moterų darbus. Pastaraisiais dešimtmečiais situacija pamažu ėmė keistis ir, pavyzdžiui, yra iš naujo atrandamas ir į sociologijos studijų programas grąžinamas afroamerikietis sociologas W. E. B. Du Bois (1868–1963), kurio darbai yra „puikus XIX–XX a. sociologinis metraštis“ (Burawoy 2021: 546). Dar iki Čikagos mokyklos susikūrimo W. E. B. Du Bois pateikė išsamų ir tikslų afroamerikiečių gyvenimo aprašymą, paneigdamas tuo metu vyravusias rasistines nuostatas. Jo išryškinta vergų moralinė dezorientacija artima E. Durkheimo (1893/1984) anoninio darbo pasidalijimo sampratai, o afroamerikiečių diskriminacijos, dėl kurios jiems buvo atimtos pagrindinės teisės ir galimybės, aiškinimas primena E. Durkheimo darbo pasidalijimo teoriją. Kita vertus, jo darbuose galima matyti ir antiveberišką poziciją. W. E. B. Du Bois gali būti laikomas vienu iš sociologijos pradininkų ir turėtų atsidurti sociologijos istorijos kanone šalia Durkheimo, Weberio ar Markso, tačiau dėl rasinės atskirties jis buvo „ištrintas“ iš sociologijos

kanono (Burawoy 2021). Be to, svarstomi būdai, kaip į sociologijos kanoną grąžinti sociologijos pradininkų moterų indėlių, kurių darbai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje niekuo nenusileido vyrų-sociologų darbams. Tai Harriet Martineau, Irawati Karve, Anna Julia Cooper, Julia Lathrop, Marion Talbot, Florence Kelley, Jane Addams, Ida B. Wells-Barnett, Marianne Weber ir kt. Šių sociologų darbai buvo orientuoti į empiriką, paremti lauko tyrimais ir statistiniais duomenimis bei pasižymėjo nuoseklumu ir tęstinumu (Hamlin ir kt. 2022). Moterų sociologų „ištrynimo“ iš sociologijos kanono iliustratyvus pavyzdys yra ir Dorothy Swaine Thomas (1899–1977). Neretai ji yra minima kaip amerikiečių sociologo Williamo Isaaco Thomaso (1863–1947) asistentė ir žmona, nutylint jos indėlį į bendrus jų kūrinius, o Thomas teorema dažnai pristatoma kaip vieno autoriaus sukurta teorija, nors knyga, kurioje ši idėja buvo visiškai išplėtotą, buvo parašyta abiejų autorių (Merton 1995). Mažai kam žinoma ir tai, kad D. S. Thomas buvo pirmoji moteris prezidentė Amerikos sociologų asociacijoje, ja tapusi 1952 metais.

POSTEUROCENTRIZMO TRAJEKTORIJOS

Plečiantis ir stiprėjant eurocentrizmo kritikai, atsiranda diskusija dėl tolesnių sociologijos vystymosi trajektorijų. Siūloma kanoninę sociologiją laikyti ne užbaigta ir išsamia, tačiau ginčytina ir dinamiška, kurios esmė – kritinis dialogas (Burawoy 2021: 552). Sutariama, kad dekolonizuojant sociologiją (t. y. atsisakant eurocentrizmo ir įtraukiant „ištrintas“ iš kanono sociologes moteris ir nebaltuosius sociologus vyrus bei už Vakarų pasaulio ribų besivysčiusią sociologijos tradiciją, taip pat kritiškai įvertinant eurocentrišką tyrimų metodologiją) lengviausiai pajudinamos yra sociologijos dėstymo programos. Į jas pamažu įtraukiami „ištrinti“ nebaltieji vyrai sociologai. Iškiliausias tokio vis dar vykstančio sugrąžinimo į sociologijos dėstymo kanoną pavyzdys yra jau minėto amerikiečių sociologo W. E. B. Du Bois atvejis. Į sociologijos istoriją taip pat pamažu sugrąžinama ankstesnių laikų nevakarietiška tradicija, kurios įtaka sociologijos mokslo vystymuisi ilgą laiką buvo ignoruojama. Svarbiausia figūra čia yra Tunise gimęs arabų kilmės mokslininkas Ibn Khaldun (1332–1406), kurio darbai apie valstybės prigimtį, valstybės ir visuomenės santykius, sekuliarizmą ir fundamentalizmą, žinias ir švietimą yra aktualūs tiriant ir šiandieninės visuomenės problemas ir gali būti laikytini sociologiniais darbais dar prieš prasidedant A. Comte sociologijai (Alatas 2006; Rameez 2018). Ir nors Ibn Khalduno darbai kartais yra paminimi sociologijos vadovėliuose, tokiuose kaip G. Ritzerio „Sociological Theory“ (2011), tenka pažymėti, kad šioje knygoje, kaip ir daugelyje kitų, Ibn Khaldunui skiriama dėmesio keliose eilutėse, nors ir pripažįstant šio autoriaus išskirtinumą, tačiau teigiant, kad neverta ieškoti sociologijos teorijų ankstesniuose istoriniuose perioduose, nes tikroji sociologijos pradžia yra devynioliktasis amžius (Ritzer 2011). Visgi, kaip pastebi šių sociologijos dekolonizavimo procesų tyrėjai, sociologijos dekolonizavimo procesas vyksta labai lėtai, eurocentriškas požiūris tebedominuoja, o į sociologijos istorijos dėstymo kanoną, kaip ir anksčiau, įtraukiama tik kelių Vakarų šalių tradicija ir tik kelios teorinės srovės (Dufoix 2021: 215).

Svarbu paminėti, kad spaudimas dekolonizuoti mokslą matomas ir socialiniuose studentų judėjimuose. Tokios iniciatyvos kaip siekis nugriauti kolonistų paminklus universitetų miesteliuose („Rhodes Must Fall“ judėjimas Keiptaune) arba siekis peržiūrėti dėstymo programas padarant jas labiau įtraukias (studentų judėjimas Londone „Why Is My Curriculum White?“) atkreipia dėmesį į kolonializmo šleifą ir įsisenėjusias problemas. Reikalavimas įtraukti vietinių senųjų gyventojų žinias į mokymo programas ypač aktualus Australijoje, JAV, Naujojoje Zelandijoje bei kitose kolonializmą patyrusiose šalyse (Peters 2018).

Kitas svarbus sociologijos dekolonizavimo aspektas yra teorijų, tyrimų metodologijos ir tyrimų aprėpties permąstymas siekiant atrasti būdus, kaip tirti ir kaip paaiškinti tyrimuose iki šiol marginalizuotas socialines grupes, temas ir reiškinius (tokius kaip sausra, potvyniai, karas ir pan.) (Connell 2018: 403). Plintant mokslo dekolonizavimo idėjoms, įvairiose, ypač socialinių ir humanitarinių mokslų, srityse atsiranda iniciatyvos, siekiančios atsisakyti nusistovėjusios centro–periferijos galios santykio mokslo žinių kūrime ir vartojime ir kurti „vietinę“ metodologiją ir „vietinę“ teoriją. Tokių nuotaikų socialiniuose moksluose pavyzdžiu galėtų būti Pietų Korėjos tarptautinių santykių mokslininkai, siekiantys kurti „vietinę“ ir mažiau nuo Vakarų priklausomą Pietų Korėjos tarptautinių santykių mokyklą (Cho 2023). Vis dėlto, pripažįstama, kad toks vystymosi scenarijus gali turėti ir atvirkštinį efektą, t. y. reprodukuoti ir dar labiau įtvirtinti Vakarų tradiciją (Cho 2023: 1).

Vienas iš sociologijos vystymosi trajektorijų yra mozaikinio žinojimo sistema, kai skirtingi mozaikos gabaliukai yra skirtingos kultūros ir skirtingos istorijos rezultatas. Tačiau ir tokie mozaikos gabaliukai nebūtų visiškai nepriklausomi vieni nuo kitų dėl praeityje egzistavusių ir tebeegzistuojančių sąsajų ir priklausomybių (Connell 2018: 404). Dekolonizuojant sociologiją, taip pat yra siūloma kurti daugiamatę (*pluriversal*) sociologiją, kuri įtrauktų įvairius pasakojimus (Weiner 2018: 12). Sociologijos ateities viena iš vizijų yra „susijusios sociologijos“ (*connected sociologies*) (Bhambra 2014), kuri mato sociologiją kaip globalią ir įtraukią discipliną, skatina atsisakyti eurocentriško šališkumo ir tyrinėti pasaulį iš globalios perspektyvos. Tokia perspektyva paremta tuo, kad pasaulis yra sudarytas iš tarpusavyje susijusių ir vienas nuo kito priklausančių istorinių patirčių, todėl sociologinis tyrimas turėtų atspindėti šį tarpusavio ryšį. Geoffrey Pleyers (2023) kalba apie globalią sociologiją, kuri akcentuoja atvirumą įvairioms perspektyvoms, kylančioms iš skirtingų pasaulėžiūrų, kultūrų ir socialinių aplinkybių. Ši perspektyva taip pat apima tyrimo objektų analizę iš skirtingų pozicijų bei dialogą tarp sociologų, reprezentuojančių skirtingas kultūras (Pleyers 2023).

Eurocentrizmo kaip problemos reflektavimas yra būtina sąlyga ateities globalios sociologijos vystymuisi. Lietuvoje šis reflektavimas vyksta sunkiau ne tik dėl to, kad egzistuojantis sociologijos tyrimų ir dėstymo kanonas dažniausiai yra suvokiamas kaip nusistovėjęs ir nekvestionuotinas, tačiau ir dėl to, kad Lietuvos sociologijai būdingas europietiškas savęs identifikavimas. Buvimas Europos Sąjungos dalimi neabejotinai sušvelnina episteminio neteisingumo pasireiškimus, tačiau jų nepanaikina.

Diskusija apie eurocentrizmą Lietuvos sociologų bendruomenėje yra girdima itin retai. Europietiška tapatybė ne visada leidžia kritiškai pažvelgti į vakarietiško teorijų ir metodologijų tiesioginį perėmimą, kuris gali turėti ir neigiamą poveikį nacionalinės sociologijos vystymuisi, nes gali būti ignoruojamos specifinės lokalsios socialinės problemos ir reiškiniai bei apribojamos galimybės visapusiškai įvertinti tiriamus reiškinius. Vakarietiškas žvilgsnis į šiuolaikinius tyrimus taip pat pasireiškia ir tarptautinių leidyklų pageidavimuose kalbėti apie bendresnius, regioninius ar plačius palyginamuosius vienetų apimančius tyrimus. Tėnka pripažinti, kad Europos kontekste Lietuva išlieka pusiau periferijos pozicijoje, o akademinė priklausomybė nuo centro yra stipri. Skatinimas publikuoti tarptautiniuose žurnaluose, kurie dažnu atveju priklauso „centrai“, lemia temų pasirinkimą ir anglų kalbos įsigalėjimą. Dėl to gali būti mažiau nagrinėjamos ir taikomos Lietuvos sociologijos pradininkų teorijos, o lokaliems socialiniams reiškiniams aiškinti pasitelkiamos vakarietiškos teorijos, pavyzdžiui, kartu tyrimuose vyrauja mechanškai perkelti vakarietiški kartų apibūdinimai (ypač aptariant XX a. antrosios pusės kartų kohortas – *baby boomer*, *X kartas*).

IŠVADOS

Eurocentrizmas yra giliai iššaknijęs socialiniuose moksluose, taip pat ir sociologijoje. Tai – kultūrinis ir struktūrinis reiškiny, lemiantis galios disbalansą tarp Vakarų (centro) ir likusio pasaulio (periferijos). Šis reiškiny pasireiškia įvairiais lygmenimis – nuo teorijų ir metodologijos kūrimo iki mokslo finansavimo ir publikavimo, sukuriant „akademine priklausomybę“ ir „episteminę neteisingumą“. Šiuolaikinėje sociologijoje vis garsiau kalbama apie alternatyvių, posteurocentrinių sociologijos vystymosi trajektorijų kūrimą ir poreikį dekolonizuoti sociologijos kanoną. Kalbama apie sociologijos dėstymo programų peržiūrą, „ištrintų“ mokslininkų grąžinimą į kanoną, naujų teorijų ir metodologijų kūrimą bei „vietinės“ sociologijos plėtojimą. Sociologijos ateities vizijos pabrėžia įvairių perspektyvų įtraukimą kuriant globalią ir įtraukią sociologiją, atvirą skirtingoms pasaulėžiūroms ir skatinančią dialogą tarp kultūrų. Lietuvoje ši problema taip pat aktuali, nors ir mažai diskutuojama. Atsižvelgiant į Lietuvos istorinį kontekstą, Lietuvos sociologijos vietą centro–periferijos perspektyvoje ir bendras vystymosi tendencijas, tikėtina, kad sociologijos dekolonizacijos diskusija palengva įsisiūbus ir Lietuvos sociologų bendruomenėje.

Gauta 2024 09 13

Priimta 2025 05 05

Literatūra

1. Alatas, S. F. 2021. 'Deparochialising the Canon: The Case of Sociological Theory', *Journal of Historical Sociology* 34(1): 13–27. DOI: 10.1111/johs.12314
2. Alatas, S. F. 2006. 'Ibn Khaldun and Contemporary Sociology', *International Sociology* 21(6): 782–795. DOI: 10.1177/0268580906067790
3. Alatas, S. F. 2003. 'Academic Dependency and the Global Division of Labour in the Social Sciences', *Current Sociology* 51(6): 599–613.
4. Alatas, S. H. 2000. 'Intellectual Imperialism: Definition, Traits, and Problems', *Asian Journal of Social Science* 28(1): 23–45. DOI: 10.1163/030382400X00154
5. Alatas, S. H. 1972. 'The Captive Mind in Development Studies', *International Social Science Journal* 24(1): 9–25.
6. Alatas, S. H. 1974. 'The Captive Mind and Creative Development', *International Social Science Journal* 26(4): 691–700.
7. Ammon, U. 2001. *The Dominance of English as a Language of Science: Effects on Other Languages and Language Communities*. De Gruyter, Inc.
8. Bhabra, G. K. 2014. *Connected Sociologies*. London: Bloomsbury Academic.
9. Burawoy, M. 2021. 'Decolonizing Sociology: The Significance of W. E. B. Du Bois', *Critical Sociology* 47(4–5): 545–554. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/08969205211005180>
10. Cho, Y. C. 2023. 'Inadvertent Reproduction of Western-centrism in South Korean IR Theorization: Epistemological, Teleological, and Complicit Western-centrism', *The Korean Journal of International Studies* 21(1): 1–25. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.14731/kjis.2023.04.21.1.1>
11. Connell, R. 2018. 'Decolonizing Sociology', *Contemporary Sociology* 47(4): 399–407. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0094306118779811>
12. Connell, R. 2014. 'Using Southern Theory: Decolonizing Social Thought in Theory, Research and Application', *Planning Theory* 13(2): 210–223.
13. Dufoix, S. 2021. 'For Another World History of Sociology', *MAUSS International* 1(1): 215–226. Prieiga per internetą: [https://www.unifr.ch/webnews/content/108/file/Mauss-N1-Digital-Journal%20\(1\).pdf](https://www.unifr.ch/webnews/content/108/file/Mauss-N1-Digital-Journal%20(1).pdf)
14. Durkheim, E. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. ALK, Vaga.
15. Durkheim, E.; Coser, L. A. 1984. *The Division of Labor in Society*. The Free Press.
16. Fricker, M. 2015. 'Epistemic Contribution as a Central Human Capability', in *The Equal Society: Essays on Equality in Theory and Practice*, ed. G. Hull. Lexington Books/Fortress Academic, 73–89.
17. Fricker, M. 2007. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press.
18. Gnutzmann, C. 2008. 'Fighting or Fostering the Dominance of English in Academic Communication?', in *English in Academia – Catalyst or Barrier?* Ed. C. Gnutzmann. Gunter Narr Verlag Tübingen, 73–92.

19. Hamlin, C. L.; Weis, R. A.; Brito, S. M. 2022. 'In Defense of a Polyphonic Sociology: Introducing Female Voices into the Sociological Canon', *Sociologias* 24(61): 26–59. Prieiga per internetą: <http://doi.org/10.1590/18070337-125407-EN>
20. Hountondji, P. 1997. *Endogenous Knowledge: Research Trails*. CODESRIA Books Publication System.
21. Iskandar, A.; Rustom, H. 2010. *Edward Said: A Legacy of Emancipation and Representation*. University of California Press.
22. Kang, J. 2015. *Western-centrism and Contemporary Korean Political Thought*. Lanham: Lexington Books.
23. Kang, J. (ed.). 2014. *Contemporary Korean Political Thought in Search of a Post-Eurocentric Approach*. New York: Lexington Books.
24. Lee, C.; Chen, Y. 2022. 'In what Ways we Depend: Academic Dependency Theory and the Development of East Asian Sociology', *Journal of Historical Sociology* 35(1): 24–36. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/johs.12358>
25. Lengermann, P. M.; Niebrugge, G. 1998. *The Women Founders: Sociology and Theory, 1830–1930*. Boston: McGraw-Hill.
26. McCarthy, C. 2010. *The Cambridge Introduction to Edward Said*. Cambridge University Press.
27. Merton, R. K. 1995. 'The Thomas Theorem and The Matthew Effect', *Social Forces* 74(2): 379–424.
28. Peters, M. A. 2018. 'Why Is My Curriculum White? A Brief Genealogy of Resistance', in *Dismantling Race in Higher Education: Racism, Whiteness and Decolonising the Academy*, eds. J. Arday and H. S. Mirza. Palgrave Macmillan, 253–270.
29. Pleyers, G. 2023. 'Global Sociology: Four Transformations', *Global Dialogue* 13(3). Prieiga per internetą: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/global-sociology-four-transformations>
30. Rameez, A. 2018. 'Eurocentrism and the Contribution of Ibn Khaldun to the Growth of Sociology', *Journal of Sustainable Development* 11(6). DOI: 10.5539/jsd.v11n6p41
31. Ramirez-Castañeda, V. 2020. 'Disadvantages in Preparing and Publishing Scientific Papers Caused by the Dominance of the English Language in Science: The Case of Colombian Researchers in Biological Sciences', *PLoS ONE* 15(9): e0238372. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238372>
32. Richardson, W. J. 2018. 'Understanding Eurocentrism as a Structural Problem of Undone Science', in *Decolonising the University*, eds. G. Bhabra, K. Nişancıoğlu and D. Gebrial. London: Pluto Press, 231–247.
33. Ritzer, G. 2011. *Sociological Theory*. Boston: McGraw-Hill.
34. Tenzin, J.; Lee, C. 2022. 'Are We Still Dependent? Academic Dependency Theory After 20 Years', *Journal of Historical Sociology* 35(2): 2–13. DOI: 10.1111/johs.12355
35. Wallerstein, I. 1997. 'Eurocentrism and its Avatars: The Dilemmas of Social Science', *Sociological Bulletin* 46(1): 21–39. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0038022919970102>
36. Weiner, M. F. 2018. 'Decolonial Sociology: W. E. B. Du Bois's Foundational Theoretical and Methodological Contributions', *Sociology Compass* 12(8): e12601. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/soc4.12601>

DIANA JANUŠAUSKIENĖ, GIEDRĖ PLEPYTĖ-DAVIDAVIČIENĖ

Eurocentrism in Sociology: Critique and Alternatives

Summary

This article examines the problem of Eurocentrism in sociology and seeks to critically evaluate the features of the established sociological canon. The analysis is based on the rapidly developing perspective of decolonising sociology, as well as the theoretical approaches of academic dependency and epistemic injustice. This article argues that Eurocentrism remains a key factor determining the development of sociology and often remains ignored. This article argues that epistemic injustice – where female sociologists, non-white male sociologists, and entire sociological traditions outside the Western world are erased from the history of sociology, and where research methodology is overly Eurocentric – hinders the development of a global, pluralistic sociology. The article presents different trajectories of sociological development proposed by scholars, such as the mosaic system of knowledge, pluriversal sociology, connected sociologies, and global sociology. These perspectives are based on the idea that the world is made up of interconnected and interdependent historical experiences, and therefore sociological research should reflect this interconnectedness. The article argues that reflecting on eurocentrism as a problem is a necessary condition for the development of future global sociology. In Lithuania, this reflection is hampered not only by the fact that the existing canon of sociological research and teaching is often perceived as established and unquestionable, but also by the fact that Lithuanian sociology is characterised by a European self-identification.

Keywords: Eurocentrism, sociological canon, academic dependence, epistemic injustice